

Gunhild Agger

Lenin, revolutionen og Tolstoj

I Perspektiv

Da Lukacs i 1924 sammenfattende karakteriserede Lenins teoretiske indsats, satte han *revolutionens aktualitet* som Lenins grundtanke. Denne karakteristik er slående præcis, og Lukacs' forbehold i indledningen til 2. oplag af *Lenin*, der blev skrevet i 1967, formulerer også snarere en advarsel mod mekanisk at overføre erfaringer fra én revolutionær opsvingsperiode til en anden end egentlige ansatser til en revision af det oprindelige synspunkt.

Denne advarsel rejser spørgsmålet om Lenins teori netop ud fra sin specifikke form for forankring i en epoke risikerer en hurtig forældelse? Selv om *Lenin* - også - betegner et forsøg på at fastholde essensen af Lenins tænkning på et tidspunkt hvor han ikke længere selv var i stand til at fortsætte den, dementerer den i sig selv relevansen af dette spørgsmål. Hvad det gælder om at undgå er dogmatisering af teorien, og hvad det gælder om at lære er at analysere sin egen epoke, d.v.s. man må lære af Lenins *metode*. Det er her bemærkelsesværdigt hvordan det dagsaktuelle overalt indgår i uopløselig forbindelse med teorien. For Lukacs kan denne forbindelse imidlertid ikke forklares med at Lenin var »realpolitiker«. Lenins såkaldte realpolitik er i virkeligheden evnen til altid at være på højde med den givne situations umiddelbare krav og muligheder - netop ud fra en stringent teoretisk forståelse af forholdet mellem det almene og det konkrete i samfundsanalysen.

Opfattelsen af Lenin som pragmatiker og derfor teoretisk uinteressant har længe været dominerende såvel i borgerlig ideologi som langt ind i venstrefløjens rækker. Omvendt har en ophøjelse af Lenins indsats til dogmer gjort sig gældende, f.eks. i Sovjetunionen. Det er på tide at gøre op med begge dele.

Lenins artikler om L. N. Tolstoj er et eksempel på et dagsaktuelt spørgsmål, der analyseres som et af revolutionens grundproblemer. I tilslutning til Lukacs har jeg hævdet at Lenins teori idag har principiel interesse. Men denne interesse er selvfølgelig også afhængig af det analyserede områdes karakter, og derfor må også spørgsmålet om Tolstojs betydning idag stilles.

Helt generelt kan opfattelsen af Tolstoj som »klassiker« nok siges at være dominerende. Tolstoj er indoptaget i den vestlige kulturtraditions kanon af »store forfattere« og dermed tildelt en »evig«-gyldighed. En sådan opfattelse ignorerer at Tolstojs ideologi - i hvert fald i flg. Lenin - ikke blot gav udtryk for hans egen personlige overbevisning, men samtidig inkarnerede millioner af bønders ideologi under bestemte samfundsmæssige vilkår.

Når Lunačarskij i 1924 kalder tolstojanismen en grundlæggende ideologi i samtiden¹ sker det netop med henvisning til bønderne, først og fremmest i Asien. Det mest oplagte eksempel på dens betydning er den indiske nationale befrielseskamp under ledelse af Ghandi, hvis ikke-volds-doktrin var overtaget direkte fra Tolstoj. Et nyere eksempel er Awami-ligaens optræden før krigen med Vestpakistan, som muliggjorde den vestpakistanske hærs mas-sakrer på en ubevæbnet befolkning.

Mindre væsentlige, men ikke ligegyldige produkter af samme ideologiske tradition er den vestlige pacifisme og de forskellige bevægelser der med jævne mellemrum slår ned østfra og opfordrer til selvfuldkommengørelse, meditation, oprettelse af produktionskollektiver o.s.v. - kort sagt vender spørgsmålet om ændringen af samfundet på hovedet og internaliserer det, så det bliver et spørgsmål om det enkelte individs isolerede psykiske og fysiske for- andring.

I de russiske revolutioner og ikke mindst i den kinesiske revolution, der først og fremmest blev båret af de fattige bønder, skete et historisk brud med den tradition som tolstojanismen repræsenterer. Men i en række imperialistisk udbyttede lande gør »tolstojanske« ideologier sig stadig gældende og demonstrerer i nyligt stedfundne kampe, vanskeligheder og nederlag Tolstojs aktualitet - såvel som revolutionens.

II Den historiske sammenhæng

1. Revolutionens og reaktionens periode

Tolstoj-artiklerne blev skrevet fra 1908 til 1911, i en periode hvis yderpunkter betegner dels en voldsom reaktion efter 1905-revolutionen, dels begyndelsen til en skærpelse i de samfundsmæssige modsigelser, som ledte frem mod revolutionerne i 1917. I takt med at den revolutionære bevægelse gradvis tog af i løbet af 1906 og 1907 tilbagekaldte eller udhulede den zaristiske regering i vidt omfang de tilkæmpede reformer, samtidig med at den indledte en offensiv mod de revolutionære.

Mens perioden 1905-1907 var kendetegnet af sammenstød mellem kapitalisme og feudalisme, mellem forskellige tendenser indenfor den kapitalistiske udvikling, øjeblikkelig ikrafttræden af reformer på forskellige områder i en hastig proces, hvor den revolutionære bevægelse ikke sjældent uddistancerede den revolutionære teori - domineredes perioden 1908-1910 af »de middelalderlige urokser«², zarismens forsøg på at overleve ved hjælp af minimale indrømmelser og maximal repression.

Lenin karakteriserede 1905-revolutionen som en borgerlig *bonde-revolution*. Som hovedpunkter på dagsordenen satte den oprettelsen af en repræsentativ lovgivende forsamling, indførelsen af borgerlige rettigheder og bøndernes fulde overtagelse af jorden. Med Oktober-manifestet 1905 stillede za-

ren i udsigt at disse krav ville blive opfyldt. Den første Duma fik imidlertid blot rådgivende beføjelser, og efterhånden som den ene Duma efter den anden blev opløst og valgloven ændret, så den tredje »repræsentative« forsamling blev så urepræsentativ som muligt, trådte zarens og regeringens anakronistiske modvilje overfor enhver afskygning af et borgerligt-demokratisk systems politiske institutioner dagklart frem. Forholdet mellem de politiske partier og de klasse-interesser der satte sig igennem i revolutionen blev fordrejet til det absurde. De borgerlige rettigheder var næppe sat i kraft før de atter blev undertrykt. Samtidig voksede det hemmelige politis betydning.

Jordfordelingen havde gennem hele det 19. årh. virket som en krudttønde under de besiddende klassers position i Rusland. Faren var ganske vist blevet afværget, afledt eller imødegået, mest radikalt i forbindelse med livegenskabets afskaffelse i 1861 - men aldrig radikalt nok. Under 1905-revolutionen tog en del af bønderne spontant »jordspørgsmålet« i egen hånd ved at ekspropriere godsejerne. Disse bønder blev efterhånden nedkæmpet af politi og militær. Kravet om jord kunne dog ikke blot nedkæmpes, og med agrar-reformen i 1908 gav den zaristiske regering sit bidrag til de karakteristiske halve løsninger på jordfordelingen. Bønderne opnåede en eftergivelse af den resterende afbetaling for de helt utilstrækkelige jordlodder deres fædre eller bedstefædre havde erhvervet i 1861 - og en intern omfordeling som skulle sikre en samling af den enkeltes jord. Desuden blev en del statsjord udbudt til salg. Godsejernes, kirkens og zarens jordbesiddelser forblev urørte. Agrar-reformen tog således sigte på at eliminere de feudale rester og give den kapitalistiske udvikling indenfor landbruget bedre betingelser, men på en måde der varetog godsejernes og de rige bønders interesser og kun i meget begrænset omfang var til fordel for den store masse af bønder. Det mest påtrængende problem blev ikke løst.

Arbejderklassen var i 1905-revolutionen først og fremmest mobiliseret på borgerligt-demokratiske krav som overskyggede dens egen grundlæggende interesse i en socialistisk samfundsomvæltning. Dette forhindrede imidlertid ikke arbejderne i at træde frem som en selvstændig, hårdtslående magtfaktor, væsentligst gennem organisering i fagforeninger, strejkekomitéer og råd (f.eks. Petrograd-sovjetten).

I reaktionsperioden forblev fagforeninger legale, omend stækkede af at kontakt med de revolutionære partier var forbudt. Arbejdernes reelle situation blev - som bøndernes - ikke meget bedre. De erfaringer der blev indhøstet skulle til gengæld vise sig at være uvurderlige.

Mest utilsløret manifesterede reaktionen sig i repressalierne overfor de revolutionære. I løbet af 1906 satte regeringen ind med massearrestationer over hele landet. Der oprettedes militærdomstole, dødsstraffen indførtes. De revolutionære der undgik henrettelse blev idømt fængsel, strafarbejde eller forvisning.³

Helt op til 1907 havde der hersket illusioner i det russiske Socialdemokrati om at der var mulighed for et snarligt nyt revolutionært opsving. Sammen med de konkrete erfaringer fra koalitioner mellem bolchevikker og

menchevikker i partikomiteer, råd, fagforeninger og strejkekomiteer var disse forhåbninger med til at danne basis for fraktionernes genforening på 4. kongres i Stockholm 1906. I 1908 kunne ingen længere være i tvivl om at revolutionen havde lidt nederlag. Den systematiske voldelige undertrykkelse og reaktionens åbenlyse triumf på alle fronter medførte en krise for de revolutionære, ikke mindst for de nyligt genforenede socialdemokrater. Hovedopgaven måtte nu være en bearbejdelse af erfaringerne fra 1905-1907. Forsøgene på at kortlægge revolutionens specifikke karakter og Socialdemokratiets rolle under revolutionen medførte at det teoretisk spinkle grundlag for fraktionernes sammenslutning smuldrede, og den gamle partikamp genoptoges. Blandt mange menchevikker var det en udbredt forestilling, at Socialdemokratiet havde søgt at forcere udviklingen under revolutionen og derigennem bidraget til at forskertse mulighederne for et konstitutionelt monarki. Andre så en af de væsentligste årsager til revolutionens nederlag i at marxismen syntes at være ubegribelig for masserne og prøvede derfor at kombinere den med en form for religion («bogostroitel'stvo») - således Bogdanov, Bazarov, Lunačarskij og Gor'kij. Hvor filosofien tidligere havde spillet en sekundær rolle, aktualiserede den sig nu for disse russiske marxister i form af tiltrækning til empiriokriticismen, der på baggrund af opdagelserne indenfor naturvidenskaberne før og omkring århundredskiftet syntes at levere begreber der var mere adækvate overfor virkeligheden end marxismen havde været i stand til.

I forbindelse med uenigheden om hvilken lære man skulle drage af revolutionen opstod uenighed på en række andre punkter, mest markant på spørgsmålet om nødvendigheden af taktiske alliancer med de borgerligt-demokratiske partier i Dumaen og spørgsmålet om Socialdemokratiets struktur og funktion i reaktionsperioden. Efterhånden forlod diverse personer og grupperinger partiet. Spaltningen mellem bolchevikker og menchevikker blev atter en åben kendsgerning på Pragkonferencen 1912, og den mægling som II Internationale påtog sig havde haft ringe mulighed for succes, også selv om krigsudbruddet i 1914 ikke var kommet i vejen, af den simple grund at II Internationales sympati i konsekvens af den generelle revisionistiske linie var på menchevikkernes side.

I 1911 begyndte den politiske lammelse af samfundet at fortage sig. Et symbolsk punktum på reaktionsperioden satte mordet på »kontrarevolutionens regeringschef« Stolypin 1. september 1911.⁴ Af langt større betydning var det selvfølgelig at arbejderbevægelsen og studenteroprøret fra nu af atter gjorde sig gældende, først i form af demonstrationer mod regimet - bl.a. ved Tolstojs død - derefter i form af strejker og politiske massemøder. I løbet af 1912 voksede strejke- og protestbevægelsen i udbredelse og styrke. Verdenskrigen, der i første omgang syntes at skulle kanalisere utilfredsheden ind i kontrollérbare baner, viste sig som bekendt i anden omgang at befordre det revolutionære opsving som var på vej.

2. Revolutionens lære

Også Lenin så en af reaktionsperiodens hovedopgaver i at uddrage læren af den russiske revolution. Empiriokriticisternes og menchevikkernes teorier stillede ham samtidig overfor andre opgaver, nemlig på den ene side kampen mod politisk venstresekretisme, pyntet med en »moderne« filosofi, - på den anden side kampen mod en altfor dogmatisk fortolkning af den stedfundne og den tilstræbte borgerlige revolution. Begge dele var udfra Lenins standpunkt nødvendige for at undgå en gentagelse af nederlaget i 1905, for at forberede det afgørende slag mod hovedfjenden: zarismen og dennes objektive allierede, godsejerne og storbourgeoisiet.

I *Materialisme og empiriokriticisme* (1908-1909) formulerede Lenin en række skarpe angreb på de russiske empiriokriticister og deres vesteuropæiske forbilleder. På grundlag af især Engels' *Anti-Dühring* og *Ludwig Feuerbach* udarbejdede han en materialistisk filosofi, hvis hovedtese var materiens primat over bevidstheden. Forholdet mellem materie og bevidsthed beskrev Lenin ved hjælp af genspejlingsbegrebet, og som kriterium for genspejlingens sandhed satte han praksis. Overfor empiriokriticismens selvforståelse som en filosofi der dels svarede til den nyeste naturvidenskabs udvikling, dels overvandt skismaet mellem materialisme og idealisme, hævdede Lenin at empiriokriticismen i grunden kunne reduceres til velkendte idealistiske positioner, og i forlængelse af Engels - at filosofien var og blev en »kampplads« mellem det idealistiske og det materialistiske standpunkt, at filosofien følgelig altid var partisk.

Det vil føre for vidt at komme ind på alle de problemer som Lenins erkendelsesteori i *Materialisme og empiriokriticisme* rejser⁵. Et centralt kritikpunkt, der stilles, men ikke løses af Korsch, er det dog nødvendigt at inddrage i denne sammenhæng. Lenin tenderer mod at negligere tankeformerens samfundsmæssige betingethed, mod teoretisk at subsumere »samfundet« under »naturen« eller »materien« og sætte en umiddelbar genspejlingsrelation i stedet for en relation der er formidlet af den samfundsbestemte begrebsdannelsesproces. Som vi skal se i Tolstoj-artiklerne gælder denne brist imidlertid ikke hvor Lenin i praksis analyserer disse forhold.

Kampen mod menchevikkerne førte Lenin såvel før som under og efter 1905-revolutionen i en lang række artikler og pjecer, der var led i udarbejdelsen af en holdbar revolutionsstrategi overfor de specielle russiske forhold. Op mod menchevikkernes opfattelse af den borgerlige revolution som en revolution der kunne gennemføres fredeligt ved hjælp af bourgeoisiets politiske magtovertagelse, støttet af arbejdere og bønder, stillede Lenin »*proletariatets og bøndernes revolutionært-demokratiske diktatur*« hvis forudsætning var den væbnede opstand. (*To slags taktik for Socialdemokratiet i den demokratiske revolution*, aug. 1905, *Udv. Værker* bd. IV, p. 55).⁶ Lenin og menchevikkerne var enige om at revolutionen måtte være borgerlig i den forstand at der ikke umiddelbart kunne ske nogen omdannelse af de kapitalistiske produktionsforhold. Modsat menchevikkerne mente Lenin imid-

lertid at resultatet af de tidligere borgerlige revolutioner, nemlig bourgeoisiets diktatur, kun repræsenterede et begrænset fremskridt for proletariatet, og at det kunne undgås, hvis arbejderne i alliance med bønderne tog ledelsen af kampen mod zarismen og dens allierede, godsejerne og storbourgeoisiet. Lenin sigtede således mod en revolution hvis økonomiske fundament nok stadigvæk forblev kapitalistisk, men hvis politiske indebyrd pegede frem mod den socialistiske revolution og lettede den vejen. Samtidig nærede han ingen illusioner om proletariatets og bøndernes revolutionært-demokratiske diktatur som eneste mulige udgang på 1905-revolutionen, men forudså at den kunne ende som »et misfoster« (loc. cit. p. 57). Selv om Lenin i tilslutning til den klassiske marxisme anså arbejderklassen for at være den eneste helt igennem revolutionære klasse i samfundet, fremhævede han gang på gang at arbejderklassen i Rusland ikke kunne gennemføre en revolution alene, men måtte alliere sig med bønderne. Forholdene på landet - den dominerende småproduktion, eksistensen af klasser: rige bønder, middelstore bønder og et stadigt voksende landproletariat, den politiske umodenhed og store uvidenhed - gjorde udarbejdelsen af en holdning overfor bønderne til et ligeså intrikat som påtrængende problem. I *Socialdemokratiets stilling til bondebevægelsen* fra sept. 1905 pointerede Lenin at der altid ville være »reaktionære indslag i bondebevægelsen« (Udv. Værker bd. IV, p. 163) og definerede Socialdemokratiets opgave på flg. måde:

»Vi støtter bondebevægelsen, for så vidt den revolutionær-demokratisk. Vi forbereder os [...] til kamp mod den, for så vidt den vil optræde reaktionært, antiproletarisk. Hele marxismens væsen ligger i denne dobbelte opgave [...]« (p. 162).

Det ser ud som en selvfølgelighed at bønderne måtte inddrages i en revolutionsstrategi for et industrielt svagt udviklet land, hvor den overvejende største del af befolkningen bestod af bønder. Efter opgøret med narodnikbevægelsen, hvor igennem den russiske marxisme havde konstitueret sig, var det ikke nogen selvfølgelighed, og det er Lenins fortjeneste at han både i sin konkrete samfundsanalyse (f.eks. i *Kapitalismens udvikling i Rusland* fra 1895-96) og i strategien peger på bøndernes centrale betydning. Om han gik tilstrækkelig grundigt til værks og nåede langt nok i problemstillingen, er et andet spørgsmål (som konkret pressede sig på i og efter 1917).

Bønderne var en upålidelig, men nødvendig forbundsfælle for proletariatet. Bourgeoisiet var derimod iflg. Lenin ikke alene en upålidelig, men også en unødvendig forbundsfælle. Denne karakteristik gjaldt både storbourgeoisiet, der i kraft af sin samfundsmæssige stilling frygtede arbejderne og bøndernes politiske indflydelse mere end det afskyede zarismen, - og det liberale bourgeoisi, der til trods for sine ligheds- og frihedsidealer i sidste instans alligevel var villigt til at gå på kompromis med zarismen. Historisk virkeliggjordes dette kompromis under den skarpe protest fra Kadetternes side; men det virkeliggjordes dog.

Som den vigtigste erfaring fra 1905 nævner Lenin i *Revolutionens lære* (1910, Udv. Værker bd. IV) de forskellige klassers åbne fremtræden. De

reelle styrkeforhold og alliancemuligheder kunne nu vurderes langt mere præcist end det hidtil havde været muligt. En anden vigtig erfaring bestod i at praksis var løbet foran teorien. I *Hvad må der gøres?* (1902) havde Lenin kaldt det dilettanteri når organisationen ikke havde kunnet lede bevægelsen, men blev overhalet af den. Dette skete igen under Moskva-opstanden i dec. 1905, hvor arbejderne før lederne indså nødvendigheden af væbnet opstand, af partisankrigens taktik. Lenins generelle konklusion var

»at opstanden er en kunst, og at hovedreglen i denne kunst er, at der skal føres en hensynsløst dristig og beslutsom *offensiv*.« (*Moskvaopstandens lære*, 1906, Udv. Værker bd. IV p. 173).

Lenin vurderede det imidlertid nu som noget positivt at revolutionens egen dynamik kunne belære såvel lederne som masserne. Endnu to erfaringer opsummeredes af Lenin i *Revolutionens lære*, nemlig at den revolutionære kamp er det eneste middel hvorigennem arbejderklassen kan opnå forbedringer i sit liv, og i sammenhæng hermed at den zaristiske magt var ustabil, at zarismen derfor kunne tilintetgøres (loc. cit. p. 188-189). Principperne for Lenins organisationsteori og revolutionsstrategi, som de var fremlagt i *Hvad må der gøres?* blev således underkastet en omfattende justering ud fra revolutionens erfaringer.

3. Tolstojs politiske betydning og den marxistiske kritik

I indledningen skitseres tolstojanismens generelle ideologiske perspektiv. På sin samtid udøvede Tolstoj imidlertid en helt direkte politisk indflydelse som daterede sig fra 1880'erne, da han for alvor begyndte sin publicistiske virksomhed. I kraft af sin verdensberømmelse kunne han tillade sig åbent at optræde som kritiker af zarismen uden at risikere anden form for repression end censuren. Og som det var tilfældet med den marxistiske litteratur kunne censuren nok besværliggøre, men ikke standse udbredelsen af hans skrifter. Tolstojs ekskommunikation fra den ortodokse kirke i 1901 tog sigte på at desavouere hans autoritet, men virkede stik mod hensigten, idet den gav anledning til protester fra alle oppositionelle grupper, vendt mod kirken og regeringen.

Overfor revolutionen i 1905 indtog Tolstoj en ambivalent holdning, idet han nok sympatiserede med de undertrykte oprør mod zarismen, men ikke med bestræbelserne for at indføre et konstitutionelt demokrati - parlamentet regnede han for en skin-demokratisk institution - og heller ikke med oprørets voldelige karakter. I reaktionsperioden tog han til orde mod repressionen ud fra erkendelsen af at zarismens vold var mange gange mere grusom, overlagt og gennemført end de revolutionæres havde været. Dermed genvandt han hvad han måtte have sat overstyr af autoritet i 1905. 80-årsjubilæet i 1908 og Tolstojs død i 1910 blev som følge af denne autoritet ikke opfattet som ordinære data i hans liv, men antog karakter af samfundsmæssige begivenheder, hvor alle politiske afskygninger søgte at profitere på

hans popularitet.⁷ Om ikke andet, så nødvendiggjorde i hvert fald dette at også marxisterne tog stilling for at imødegå den borgerlige kritiks forsøg på udvanding, neutralisering eller tagen Tolstoj til indtægt for egne synspunkter. At det faktisk følte som en presserende opgave fremgår af at snart sagt alle ledende marxister i perioden 1908-11 påtog sig den: Plechanov, Trockij, Lenin, Franz Mehring og Rosa Luxemburg.

Men opgaven var ikke uproblematisk. Grundlaget for en marxistisk litteraturkritik eller i det hele taget en videnskab om ideologierne var endnu mindre udarbejdet på dette tidspunkt end idag. Marx og Engels havde nok ind imellem beskæftiget sig med litteratur, de havde konkret analyseret ideologier og givet visse teoretiske retningslinier for studiet af forholdet mellem produktionsforhold og bevidsthedsformer, men de havde ikke leveret nogen sammenhængende teori. Plechanov var kommet længst i forsøget på at udvikle en marxistisk æstetik. Med udgangspunkt i Marx' forord til *Til kritikken af den politiske økonomi* havde han i en række analyser og teoretiske overvejelser udledt forskellige definitioner, begreber og metoder til bestemmelse af relationen mellem kunst, litteratur og produktionsforhold. Denne relation forstod Plechanov fundamentalt som et genspejlingsforhold af varierende kompleksitet. Det problematiske ved Plechanovs bestemmelser lå groft taget på den ene side i hans overdrevne åbenhed overfor inddragelsen af både aktuelle og velmeriterede teorier (f.eks. darwinismen, psykologiens og fysiologiens nyeste resultater, Kants æstetik) - på den anden side i hans noget forenklet opfattelse af »genspejlings«-processen, der i flere tilfælde førte til forhastede konklusioner om hvad der genspejledes, hvor og hvordan. Dette fik også konsekvenser for hans litteraturkritiske metode, der kort formuleret gik ud på at finde »den sociologiske ækvivalent« til ethvert litterært fænomen og derefter foretage en æstetisk vurdering. I stedet for at tænke i afhængigheder, determinationer, vekselvirkningsforhold tenderede Plechanov mod at tænke i parallelliteter og analogier.⁸

Mens Plechanov således repræsenterede det generelle teoretiske niveau litteraturkritikken stod på omkring 1908, havde Aksel'rod allerede i 1902 udarbejdet en kritik af Tolstojs ideologi.⁹ Iflg. Aksel'rods opfattelse er Tolstojs ideologi (eller »verdanskuelse«) konstitueret af modsigelser. Den helt fundamentale modsigelse, der forklarer alle andre, går mellem »kunstneren« og »tænkeren«, nærmere bestemt mellem på den ene side konkretion, følelsesudfoldelse, udstrækning i tid og rum - på den anden side abstraktion, læren om askese og det jordiske livs betydningsløshed. Denne modsigelse hos Tolstoj skærpes i løbet af hans lange liv, men den er tilstede fra begyndelsen af forfatterskabet. Samtidig pointerer Aksel'rod i sine konkrete analyser, at modsigelsen får konsekvenser for problemstillingerne i både de skønlitterære og de publicistiske værker, at de to »dele« af forfatterskabet altså ikke kan adskilles.

Den grundlæggende årsag til skismaet ser Aksel'rod i Tolstojs klassetilhørsforhold, der ikke tillod ham at stille de rigtige spørgsmål til tilværelsen og reelt førte til en idealisering af det arbejdende folk (bønderne) fremfor en solidaritet med det:

»Tolstoj går [...] ikke ud fra folkets psykologi og behov, men fra sin egen psykologi og sin overmættede klasse. Den grundlæggende kilde til hans forkærlighed for folket ligger [...] ikke i trang til at befri folket fra dets lidelser; det forholder sig omvendt, han vender sig mod folket, accepterer dets tro og dets levevis for at befri sig selv fra det indre helvede«. (Aksel'rod 1902, p. 80).

Følgelig kan Tolstojs sociale program kun praktiseres af de rige, idet dets praktiseren af de fattige ville forudsætte afskaffelsen af klasser, privatejendom og tvangsmidler - men forudsætningen indgår iflg. Aksel'rod ikke i programmet. I Tolstojs lære *dominerer* således modsigelsens negerende pol. Anderledes forholder det sig i hans skønlitterære værker, hvori virkeligheden slår igennem i en grad der eliminerer den adelige ideologi så »folkemassernes ideologi« bliver dominerende.

Plechanovs teori og Aksel'rods kritik var de fælles forudsætninger de forskellige marxister besad for udarbejdelsen af en holdning til Tolstoj omkring 1908. Årsagerne til den ensartethed der - trods divergenser - karakteriserer de forskellige Tolstoj-artikler skal nok søges her. Alle er således enige om at Tolstojs ideologi er modsigelsesfyldt, at modsætningen mellem »kunstneren« og »tænkeren« er central og at årsagen til modsigelserne i en eller anden forstand skal søges på det samfundsmæssige plan. Plechanov og Trockij er dog tilbøjelige til at drage en konklusion, som Aksel'rod veg tilbage for, nemlig at kun Tolstojs skønlitterære produktion har værdi, men at Tolstoj også heri var og blev »storgodsejer« (Plechanov) og »aristokrat til fingerspidserne« (Trockij). Hans publicistik måtte derimod forkastes i sin helhed som »idealistisk« (Plechanov) og »anarkistisk« samt i øvrigt latterlig naiv (Trockij).

Mehring tenderer i højere grad mod at forbinde Tolstojs lære med kapitalismens udvikling i Rusland generelt, idet han mener at denne i hvert fald i reformperioden stillede Ruslands intelligencia overfor valget mellem enten »fortvivlelsens politik« (terrorismen) eller afkald på politik. Valget af afkaldet blev bestemmende for udformningen af Tolstojs lære.

Også Rosa Luxemburg ser samfundsudviklingen under ét som det afgørende. Idet hun fremhæver at udviklingen i Rusland var »forsinket« i forhold til Vesteuropa karakteriserer hun Tolstoj som en russisk pendant til de store utopiske socialister fra begyndelsen af det 19. årh.: Fourier, St.-Simon og Owen. Tolstojs force ligger som de utopiske socialisters i det *kritiske* standpunkt han indtager overfor alle det bestående samfunds institutioner: kirke, stat, militarisme, ægteskab, klasseforhold der betinger udbytning, kunst og videnskab der varetager de herskende klassers interesser. Og som de utopiske socialister kommer han til kort i sin anvisning på hvordan samfundet skal ændres.

Både Mehring og Rosa Luxemburg benytter sig af modsætningen »kunstner« - »tænker« til at analysere Tolstojs ideologi, men ingen af dem mener at forfatterskabets skønlitterære del kan adskilles fra den publicistiske. Hvor Plechanov og Trockij vurderer Tolstojs betydning for proletariatet

som minimal, mener Mehring og Luxemburg at Tolstoj i kraft af sin kritik kan anvendes af proletariatet.

De fælles forudsætninger er også nærværende i Lenins Tolstoj-artikler. Mange spørgsmål løses dog på en mere perspektivrig måde.

III Artiklernes grundkonception og metode

Skønt de netop refererede synspunkter i Plechanovs og Rosa Luxemburgs tilfælde blev udformet i artikelsier, har en identisk grundkonception i begge tilfælde tilladt at behandle seriernes forskellige artikler under ét. Lenins Tolstoj-artikler udgør ligeledes en serie, hvori der er tale om såvel gentagelser som varierende betoning af forskellige aspekter og endog partielle modsigelser. I vurderingen af Tolstoj sker der en glidning således at den sidste artikel fokuserer på Tolstojs begrænsning, på hans *historiske* betydning, hvor den første fokuserede på hans *aktuelle* betydning, jvf. overskrifterne *Lev Tolstoj som den russiske revolutions spejl* og *Lev Tolstoj og hans epoke*. Disse forskydninger må ses i sammenhæng med at artiklerne er skrevet ind i forskellige helt konkrete politiske situationer - og med de problemer af teoretisk art som der er gjort rede for i foregående afsnit.¹⁰ Alligevel er der basis for at udlede en relativ konstant grundkonception af Tolstoj, og det vil derfor være mere hensigtsmæssigt at behandle artikelserien som en helhed end at anlægge en kronologisk betragtning.

Hvad der gælder for Lenins øvrige skrifter i denne periode gælder også Tolstoj-artiklerne: de er vendt mod den liberale ideologi og empiriokriticisterne samtidig med at de tager sigte på en afdækning af revolutionens betydning. Den »officielle« holdning afslørede sig selv, og der var derfor ingen grund til at spille ord på den. De liberales begrænsede horisont demonstreredes af en helt igennem uforpligtende Tolstoj-panegyrik i flg. hvilken Tolstoj inkarnerede »samfundets samvittighed«, »den civiliserede menneskeheds stemme« o.s.v. Empiriokriticisternes holdning analyserede Lenin i en særskilt artikel »*Forbeholdets*« *helte*, dec. 1910), hvori han påviste at de i realiteten smukt sekunderede den liberale kritik gennem deres etikettering af Tolstoj som inkarnationen af »samvittighedens princip«, deres fremhævelse af hans »helstøbthed« og deres positive holdning til hans religiøsitet. Overfor dette ukritiske lovsyngerkor hævdede Lenin i overensstemmelse med de øvrige marxistiske kritikere at der var modsigelser hos Tolstoj, og at de var »skrigende«. De liberale og empiriokriticisterne varetog derfor en tilslørende funktion og svigtede også på denne front periodens vigtigste opgave: at få revolutionens afsporede »lokomotiv« på skinnerne igen (*Lenin o litterature i iskusstve*, 1967, p. 232; herefter LLI).

Men hvori bestod modsigelserne hos Tolstoj og hvordan kunne de for-

klares? I svaret på disse spørgsmål adskiller Lenin sig på afgørende punkter fra den samtidige marxistiske kritik.

I den første artikel, *Lev Tolstoj som den russiske revolutions spejl* opregner Lenin hvilke modsigelser der karakteriserer Tolstoj som helhed: modsigelsen mellem »den geniale kunstner« - og »godsejeren, narren i Kristus«; mellem protesten mod samfundets dobbeltmoral - og afkaldet på politikken til fordel for individuel moralsk selvfuldkommengørelse ved hjælp af kødets spægelse; mellem kritikken af kapitalismen, regeringen og staten - og prædikenen af ikke-voldsdoktrinen; mellem realisme - og religionsdyrkelse. Hvor empiriokriticisterne havde hævdet at der hos Tolstoj bestod en efterstræbelsesværdig overensstemmelse mellem »mål« (et klasse- og statsløst samfund) og »midler« (ikke-voldelig overgang), ser Lenin således den helt fundamentale modsigelse netop mellem »målet« (afskaffelsen af alt det Tolstoj kritiserer og protesterer imod) og »midlerne« (forsagelse, mysticisme).

Grundmodsigelsens forskellige former karakteriseres nærmere i artiklen *L. N. Tolstoj* (nov. 1910): Kampen mod den halv-feudale politistat fører hos Tolstoj til en afstandtagen fra den revolutionære kamp i 1905-07. Afsøringen af den officielle kirkes hykleri forenes med propaganda for en ny forfinet og derfor vanskeligere gennemskuelig religion. Fornægtelsen af privat jordejendom giver sig ikke udtryk i kamp mod godsejerne og autokratiet, men i en magtesløs klage. Og kritikken af kapitalismen ledsages af ligegyldighed overfor proletariatet. (LLI p. 221).

Lenins udgangspunkt var at disse modsigelser fandtes hos Tolstoj som helhed, i hans »værker, anskuelser, lære, skole« (LLI p. 216). I *L. N. Tolstoj og hans epoke* går han *tekstligt* grundigere til værks i en påvisning af hvordan modsigelserne er tilstede i såvel skønlitterære som publicistiske værker, og hvordan synspunkter fra det tidlige forfatterskab genfindes i næsten uændret form i den ældre Tolstojs produktion. I *Lucern* (1857), *Fremskridt og definition af dannelse* (1862), *Anna Karenina* (1875-79), *Kreutzersonaten* (1890) og *Vor tids slaveri* (1900) er samfundets omformningsproces, modsætningen mellem det gamle - feudalismen - og det ny - kapitalismen - det grundlæggende tema. Udfra en knap karakteristik af hvert enkelt værk fremhæver Lenin det dominerende fællestræk, at Tolstoj overalt forholder sig ubevidst og ahistorisk til samfundets forandring, på en måde så det ny fremstår som et »skræmmebillede«, i form af det daværende højst udviklede kapitalistiske land, England, hvis uafvendelige aktualitet for Rusland Tolstoj - ligesom narodnikkerne - forsøger at lukke øjnene for.

Overskriften på den første artikel, *Lev Tolstoj som den russiske revolutions spejl* angiver i kort formulering dels det *begreb* hvordan Lenin forklarer modsigelserne, nemlig genspejlingsbegrebet, dels hvad modsigelserne skal ses i relation til, nemlig *revolutionen*. Tolstoj og revolutionen er tilsyneladende disparate størrelser, og Lenin indleder da også med at forklare paradokset. For det første er revolutionen et uhyre sammensat fænomen, og for det andet giver »spejlet« ikke nogen korrekt genspejling. Der er ikke iden-

titet mellem det genspejlede og »spejlet«, der er ikke tale om noget mekanisk forhold, en komplet genspejling, men om at Tolstoj i sine værker har genspejlet »nogle af revolutionens væsentlige sider«, nærmere bestemt nogle »mangler og svagheder« i revolutionen. At Lenin i *L. N. Tolstoj* taler om en genspejling af revolutionens »styrke og svagthed« forrykker ikke perspektivet afgørende, da »styrken« relateres til Tolstojs kritik og protest, som også behandles udførligt i *Lev Tolstoj som den russiske revolutions spejl*.

Som tidligere anført betegner Lenin 1905-revolutionen som en borgerlig *bonde*-revolution, og den »svagthed« ved revolutionen som Tolstoj udtrykker er bøndernes svagthed. Tolstoj gjorde bøndernes protest mod godsejernes uhyre jordbesiddelser, mod statens tvangs- og undertrykkelsesapparat, mod kapitalismens ødelæggende virkninger til sin protest, og det gjorde han bevidst. I 1905 skrev han således til V. V. Stasov:

»Under hele denne revolution befinder jeg mig i det kald, jeg ganske frivilligt har påtaget mig, som advokat for folkets hundrede millioner agerdyrkere.« (Sobranie sočinenij t. 18, 1965, p. 369).

Og ligesom det store flertal af bønderne stod Tolstoj hjælpeløs overfor hvordan kampen praktisk skulle føres, netop fordi han undsagde historisk tænkning, beskæftigelse med politik og organisation og havde bevaret troen på at det stadig kunne hjælpe at appellere til undertrykkerne om at forbedre sig. Forholdet mellem Tolstoj og revolutionen sammenfattes af Lenin på flg. måde:

»Tolstoj genspejlede det oppiskede had, den modnende trang til en bedre fremtid, ønsket om at befri sig fra fortiden - og drømmeriets umodenhed, den manglende politiske opdragelse, den revolutionære blødagtighed. De historisk-økonomiske betingelser forklarer både nødvendigheden af at massernes revolutionære kamp opstod og det forhold at de var uforberedte på kampen, den tolstojske ikke sætten sig op mod det onde med vold, der var den alvorligste grund til den første revolutionære kampagnes nederlag.« (LLI p. 218/ovenfor p. 8)

Modsigelserne hos Tolstoj kan således ikke reduceres til individuelle særheder, men må forstås i langt bredere sammenhænge.

Den måde bønderne optrådte på i revolutionen havde sin historiske forklaring i perioden 1861-1905. Denne periode karakteriserer Lenin som en ombrydnings- og overgangstid, »den efterreformatoriske, men førrevolutionære epoke« (LLI p. 221/ovenfor p. 10) Efter 1861 falder det feudale økonomiske og politiske system gradvis fra hinanden, og kapitalismen vokser frem. Blandt de tidligere livegne bønder på landet sker en differentiering, så der opstår et mindretal af rige og et flertal af fattige bønder. Der udvikles industrialiseret stordrift med anvendelse af »fri, lønnet arbejdskraft« - og et ruineret landproletariat der ernærer sig som daglejere eller urbaniseres. I byerne stiger fabrikernes antal voldsomt, og der opstår et bourgeoisie og en arbejderklasse, væsentligst rekrutteret fra landproletariatet. Infrastrukturen, især jernbanerne, udbygges. Den kapitalistiske udvikling er periodens dominerende tendens, men samtidig er det russiske samfund i denne periode fortsat

gennemsyret af den feudale produktionsmåde i en grad, der gør det vanskeligt gennemskueligt, at den er på retur.

Skønt Tolstojs forfatterskab begyndte før 1861 og sluttede senere end 1905, er det essentielt denne epoke det forholder sig til. Lenin nøjes derfor ikke i nogen af artiklerne med at se Tolstoj i relation til den russiske revolution, men ser ham også som udtryk for

»de i allerhøjeste grad komplicerede, modsigelsesfyldte vilkår, sociale strømninger og de historiske traditioner, som bestemte den psykologi, som fandtes i det russiske samfunds forskellige klasser og forskellige sociale lag« (LLI p. 221/ovenfor p. 10)

Der er altså tale om en *dobbelt* genspejling, fordi på den ene side bestemte aspekter af revolutionen, på den anden side vilkårene i den prærevolutionære epoke genspejles hos Tolstoj. Mellem bøndernes optræden under revolutionen og Tolstojs ideologi var der nøje overensstemmelse. Tilsvarende mener Lenin at Tolstojs forståelse af perioden 1861-1905 er udtryk for bøndernes, at Tolstoj anskuer udviklingen fra »den patriarkalske, naive bondes synsvinkel« (LLI p. 226/ovenfor p. 13 min understr.).

Selv om periodens vilkår genspejles som totalitet, sker det ud fra en bestemt, begrænsende synsvinkel, der nok er i stand til at *registrere* virkningerne af kapitalismens gennembrud, men savner begreber til at *forklare* hvad der egentlig sker. I *L. N. Tolstoj og hans epoke* citerer Lenin en af Levins indre monologer fra *Anna Karenina* og kommenterer:

»Hos os er alt dette nu blevet vendt op og ned og er først ved at finde sin plads« - man kan vanskeligt forestille sig en mere træffende karakteristik af perioden 1861-1905.«

Men den analytiske forståelse mangler, hos bønderne som hos Tolstoj:

»Det som »først er ved at finde sin plads«, er fuldstændig ukendt, fremmed, uforståeligt for befolkningens brede masse.« (LLI p. 233/ovenfor p. 15)

Genspejlingen er således både hvad revolutionen og den prærevolutionære epoke angår formidlet, de samfundsmæssige fænomener er set fra en bestemt synsvinkel, gennem den patriarkalske, naive bondes ideologiske filter.

Nu var Tolstoj jo ikke bonde, men greve og godsejer. Derfor er det nødvendigt at rejse spørgsmålet om *hvordan* netop han kunne blive bøndernes ideolog. For Lenin er den stadige polemiske påvisning af at det var tilfældet overordnet, men i *L. N. Tolstoj og den moderne arbejderbevægelse* (nov. 1910) tages spørgsmålet dog eksplicit op. Netop de modsigelsesfyldte vilkår for det samfundsmæssige liv i anden halvdel af det 19. årh. ses heri som årsag til Tolstojs overgang fra adelens til bøndernes ideologiske position. Brydningen i samfundet giver sig udslag i et ideologisk brud hos Tolstoj, men heller ikke dette brud er enestående, da det på sin side bliver et adækvat udtryk for det brud med gamle forestillinger og traditioner som den kapitalistiske udvikling fremtvang hos millioner af bønder.

Godsejerne og bønderne var det »gamle systems« bærende klasser. Dette er - hvad Lenin antyder i *L. N. Tolstoj og hans epoke* - forudsætningen for det tilsyneladende ejendommelige sammenfald, at Tolstojs brud med sin egen

klasse kan komme til at inkarnere det brud i bøndernes ideologi, som oprøret mod de feudale levn, forenet med en protest mod virkningerne af kapitalismens fremmarch betegner.

Lenin indledte artikelserien med at kritisere de liberale og empiriokritisterne for at anlægge falske problemstillinger i vurderingen af Tolstoj. Overfor disse pointerer han at kun »*det socialdemokratiske proletariats synsvinkel*« (LLI p. 221/ovenfor p. 10, min understr.) sikrer en konsistent vurdering. I første artikel er der en tillægsbemærkning til dette principielle standpunkt, nemlig at en sådan vurdering er »nødvendig«, men »utilstrækkelig«, og at en supplerende synsvinkel derfor må inddrages, nemlig den anti-kapitalistiske protests, hvis grobund var »den patriarkalske russiske landsby« (LLI p. 216). Bondens ideolog må med andre ord også måles med sin egen målestok.

I de senere artikler frafalder Lenin dette standpunkt, men dets implikationer fastholdes i analyserne gennem en stadig fremhævelse af den tolstojske kritiks væsentlighed, også for arbejderklassen. Først i den afsluttende artikel tenderer Lenin mod at frafalde implikationerne. Tolstojs lære betegnes heri som utopisk socialisme, men de kritiske elementer i den tilkendes langt mindre betydning end tidligere (jvf. note 10). Hvor Lenin i *Tolstoj og den proletariske kamp* (dec. 1910) fremhævede at arbejderklassen gennem Tolstojs værker bedre kunne lære såvel sine fjender som hele folkets egen svaghed at kende, sætter han i *L. N. Tolstoj og hans epoke* 1905 som det historiske punktum ikke kun for de reaktionære sider, men også for de kritiske. Den tolstojske ideologi ses i overensstemmelse hermed mere som et allerede overvundet fænomen end som noget man skal satse på at bekæmpe. Som før nævnt ligger den alvorligste forskydning i artikelserien på dette punkt, og måske også en af de alvorligste fejltagelser.

Med baggrund i gennemgangen af hovedpunkterne i Tolstoj-konceptionen kan Lenins *metode* nu karakteriseres. »Synsvinklen« er her det centrale begrebslige udgangspunkt, og Lenin angiver som skitseret ovenfor to muligheder: dels det socialdemokratiske proletariats synsvinkel - eller bredere formuleret »den nutidige arbejderbevægelses og den nutidige socialismes synsvinkel« (LLI p. 216), dels den antikapitalistiske protests synsvinkel. I praksis kombineres de i alle artiklerne - med den afsluttende som markant undtagelse. Synsvinklen bliver afgørende for hvilke spørgsmål der stilles til det litterære værk og hvordan de løses: det bliver spørgsmål af både aktuel og principiel politisk karakter, og løsningerne bliver klart *partiske* idet de går ind for revolutionens sag. Hvad mere er, de bliver *handlingsvejledende*. Politik og litterær kritik forbindes således uløseligt. Langt fra at være nogen hindring for en *korrekt* vurdering er en sådan forbindelse tværtimod dennes forudsætning. Kun dersom det socialdemokratiske proletariats synsvinkel anlægges - i visse tilfælde suppleret af dets allieredes synsvinkel - sikres problemstillinger der kan give relevante og korrekte konklusioner.

Et spørgsmål som herefter trænger sig på er hvornår proletarietets synsvinkel er tilstrækkelig, og i hvilke tilfælde den må suppleres? Lenin besvarer det ikke. Udformningen af de enkelte artikler indicerer imidlertid hvor svaret må søges: i den *revolutionære teori* som i virkeligheden er det overordnede udgangspunkt. I Lenins revolutionære teori efter 1905 indgår klassealliancen mellem arbejdere og bønder som et centralt led, der forklarer hældelsen af den dobbelte synsvinkels nødvendighed. At bondens synsvinkel elimineres i den sidste artikel må tilsvarende finde sin afgørende forklaring i den revolutionære teori på dette tidspunkt. Her skal kun antydes en mulighed. Imperialismens udvikling på verdensplan og det forestående opgør mellem de imperialistiske magter satte før 1. Verdenskrig alliancen mellem proletariet i alle lande op som første punkt på dagsordenen. Indgåelsen af klassealliancer i et nationalt begrænset område blev dermed foreløbig et sekundært problem.

Et andet grundtræk i Lenins metode er *epokebestemmelsens* væsentlighed.¹¹ Den epoke en forfatter er tilknyttet må afgrænses fra andre og bestemmes helt præcist økonomisk, politisk, socialt og ideologisk. Overensstemmelse mellem et forfatterskab og dets tilblivelsesepoke er ikke noget på forhånd givet, men noget der i hvert enkelt tilfælde må gøres til genstand for kritisk overvejelse.

Tilsvarende kan der ikke på forhånd sluttes direkte fra en forfatters *klasse-mæssige* oprindelse til vedkommendes *ideologi*. Heller ikke her er der nødvendigvis kongruens. Studiet af epoken er altid forudsætning for bestemmelsen af hvilken ideologi (eller hvilke ideologier) en given forfatter repræsenterer.

Som tidligere nævnt anvender Lenin *genspejlingsbegrebet* som formidlingsinstans mellem ideologier, de samfundsmæssige vilkår og forfatterskabet. Genspejlingens art er allerede karakteriseret som ikke-mekanisk og partiel. En uddybning af dette trænger sig imidlertid på i denne sammenhæng.

Hvor Lenin i *Materialisme og empiriokriticisme* først og fremmest bruger genspejlingsbegrebet til at beskrive forholdet mellem materien og erkendelsen har det i Tolstoj-artiklerne klart en anden status, idet det ikke er ting og tingsrelationer (naturen, materien) der genspejles, men sociale relationer, vilkår og ideologier, og idet genspejlingen i forhold til den samfundsmæssige totalitet antager fordrejet form. Selv om den ideologiske genspejling af sociale forhold i sig selv udgør en helhed, et indenfor sin begrænsning afsluttet system, bliver det talende netop ved sine »udeladelser« i forhold til den samfundsmæssige totalitet. Således definerer Lenin - også - den tolstojske ideologi ved dens »udeladelser«, ved det faktum at Tolstoj ikke forstod revolutionen, negligerede den industrielle arbejderklassens opkomst og betydning, indtog en principielt ahistorisk holdning til kapitalismens udvikling i Rusland, forholdt sig fjendtligt til den revolutionære socialistiske teori o.s.v.

I Tolstoj-artiklerne sker der en anden modificering i forhold til grundtesen i Lenins filosofiske hovedværk, der hænger sammen med dette. I *Materialisme og empiriokriticisme* behandles det forhold at begrebsdan-

nelsesprocessen er samfundsmæssigt betinget i bedste fald i modsigelsesfyldt form. Men netop dette forhold inddrages i Tolstoj-artiklerne til forklaring af »hullerne« i Tolstoj's samfundskonception. Tolstoj *kunne* ikke forstå revolutionen, arbejderklassens betydning, den revolutionære socialisme, fordi hans samfundsmæssige placering og erfaringsbaggrund gjorde det umuligt for ham at besidde de begreber der var den nødvendige forudsætning for en sådan forståelse. Omvendt blev erkendelsen nødvendigvis indskrænket af de begreber og den forestillingsverden han besad. *Materialisme og empiriokriticisme* kan således langtfra læses som Lenins sidste ord hvad disse forhold angår. Den må relateres ikke kun til *De filosofiske hefter* - hvad man længe har gjort - men også til Tolstoj-artiklerne - hvad man mig bekendt oftest har undladt.

Lenin behandler både de skønlitterære og de publicistiske tekster som ideologiske produkter, men dermed er ikke sagt at de opfattes som tekster af samme type. På den litterære specificitets område bliver det naturligvis mærkbart at Lenin ikke var litteraturhistoriker, da han åbenbart mangler præcise betegnelser og fortrinsvis holder sig på et meget generelt plan. Det som har interesse i forbindelse med metoden er imidlertid forståelsen af at det skønlitterære værk ikke kan *reduceres* til dets ideologi, at der findes endnu en formidlingsinstans mellem virkeligheden og værket, nemlig det specifikt litterære, det som Lenin kalder »genialitet«.

De specifikt litterære lovmæssigheder gør Lenin ikke noget ud af, men han udleder en bestemt lovmæssighed angående forbindelsen mellem »genialiteten« og samfundet. Denne formuleres på flg. måde:

»Og hvis vi har med en virkelig stor kunstner at gøre, så må han i sine værker have genspejlet i hvert fald nogle af revolutionens væsentlige sider.« (LLI p. 215/ovenfor p. 5).

»Genialiteten« sikrer altså en tæt forbundethed mellem værket og visse momenter i den samtidige epoke.

En anden litterær term som anvendes af Lenin er *realisme*-begrebet. Tolstoj's skønlitterære værker karakteriseres ikke over en kam som realistiske. Realismen hos Tolstoj forbindes med hans *kritiske* sigte - »den mest nøgterne realisme, hver eneste maske rives af« (LLI p. 216), og dette ses som den ene pol i en antagonisme, hvor den anden pol er religionen, den reaktionære udvej. Lenin er således langt fra at opfatte Tolstoj's skønlitterære værker som en helhed hvori realismen »sejrer«. Tværtimod flyttes modsigelsen mellem »realisme« og »ideologi« *ind* i værkerne, om ikke konsekvent, så dog i de fleste tilfælde.

Forholdet mellem Lenins og de samtidige marxisters Tolstoj-analyser kan nu opsummeres. Lenin skiller sig ud ved at fiksere den grundlæggende modsigelse hos Tolstoj et andet sted, mellem kritikken og løsningen, Tolstoj's mål og midler, og ved at gennemføre en langt mere konsistent samfundsmæssig relatering af Tolstoj til revolutionen og epoken, iflg. hvilken Tolstoj bliver repræsentant for den patriarkalske, naive bondes ideologi. Derved kan han indordne den analytiske opsplitning mellem »kunstneren«

og »tænkeren« og den kronologiske mellem den »tidlige« og den »sene« Tolstoj under en helhedskonception der analytisk begrunder modsigelserne, men selv er relativt modsigelsesfri. Metodisk betegner artiklerne dels en præcisering af tidligere anvendte begreber indenfor den marxistiske kritik (epoke- og klasserelateringen, genspejlingsbegrebet), dels en nyskabelse (synsvinkelbegrebet og den revolutionære teoris betydning).

IV Klasseovergangens problematik

Min fremstilling af Lenins Tolstoj-konception har hidtil i høj grad været indforstået. I dette afsnit skal fremlægges nogle uddybninger og problematiseringer, baseret på analyser i min afhandling om *Ideologi og ideologikritik i L. N. Tolstojs forfatterskab* (manus. 1971).

Udfra epokebestemmelsen hævder Lenin en *enhed* i Tolstojs forfatterskab, der omfatter alle sider og dele af det. Samtidig forudsætter han at der sker et klassemæssigt og ideologisk *brud*. Dette betegner ganske vist ikke alene Tolstojs overgang fra godsejerens til bondens synsvinkel, men også et brud i bondens ideologi, og det kan derfor i en vis forstand indordnes under *enheten*.

Denne forklaring er ikke forkert, men den er utilstrækkelig. Forholdet mellem *enhed* og *brud* kan ikke forstås med mindre man inddrager det sammenstød mellem *to* ideologier, den kamp som finder sted mellem »gods-ejerens« og »bondens« ideologi i forfatterskabet. Det er min opfattelse at »bondens« ideologi i Tolstojs publicistik fra begyndelsen af 1860'erne får udtryk på en måde der klart foregriber publicistikken fra 1880'erne og fremad, men at »godsejerens« ideologi gør sig stærkere gældende end »bondens« i de skønlitterære værker op til 1879 - det år Tolstoj selv sætter som *brud*. En summarisk gennemgang af de »pædagogiske« artikler, *Hvad må der da gøres? Krig og fred* og *Anna Karenina* kan konkretisere dette forhold.

I 1861-62 foretog Tolstoj en taktisk retræte fra skønlitteraturen til pædagogikken. Samtidig oprettede han en skole for bøndernes børn på sit gods Jasnaja Poljana og startede udgivelsen af et tidsskrift med samme navn. Alle de artikler han skrev heri har et politisk snarere end et i snæver forstand pædagogisk sigte, men der er to som særligt skiller sig ud i kraft af deres analyse af den ombyrtningsproces der foregik i samfundet, nemlig *Opdragelse og dannelse* (1862) og *Fremskridt og definition af dannelse* (1863). I disse artikler formuleres en rabiat kritik dels af den samtidige vesteuropæiske »civilisation«, nærmere bestemt den teknisk-kulturelle udvikling og den progressive kapitalismes ideologi, liberalismen, dels af denne udviklings russiske variant og de dele af den russiske intelligencia der gjorde sig til talsmænd for den.

Tolstojs kritiske udgangspunkt er samfundets spaltning i to antagonistiske parter: udbytterne der udgør en minoritet, og de udbyttede, den overvejen-

de majoritet. De udbyttede defineres som »folket der umiddelbart arbejder og lever af sit arbejdes frugter« (Sobranie sočinenij t. 16 p. 72) - altså bønderne¹². Udbytterne er simpelthen alle der ikke selv producerer hvad de skal bruge, men lever af andres produkter. Det er nu Tolstojs tese at »fremskridtet« kun gavner den udbytende minoritet, mens det reelt forværrer situationen for bønderne, da det er årsag til en intensiveret udbytning hvis endelig resultat tilmed er tekniske og kulturelle produkter af en karakter som bønderne står fuldstændig fremmede overfor.

Det fænomen Tolstoj kalder »fremskridt« er tegnene på kapitalismens udvikling i Rusland: industrialiseringen, inkarneret af fabrikker og maskiner, den aftagende isolation, inkarneret af jernbaner og telegraf, pengeøkonomien, øget vareudbud, markedsmekanismernes begyndende ikrafttræden, bondens forvandling til daglejer, industri - eller transportarbejder, vandringen fra land til by. Denne udvikling vender Tolstoj sig mod ud fra bondens synsvinkel: »bonden i Tula« har ikke brug for at telegrafere. Jernbanerne og den forbedrede kommunikation forøger fristelsen til at købe »unødvendige« ting, ødelægger marker og skove, fjerner arbejdskraft fra landsbyen, forhøjer brøddriserne. Bonden har ikke brug for de skoler, gymnasier og universiteter hvor den liberalistiske og materialistiske ideologi dyrkes, og heller ikke for den videnskab og kultur der i virkeligheden tjener den udbytende minoritets interesser. Udviklingens dominerende tendens foruddiskonteres her i forbløffende grad i betragtning af at livegenskabet først var blevet afskaffet i 1861 og den mere eller mindre arkaiske ideologi der skulle legitimere autokratiets fortsatte beståen eksisterede i bedste velgående.

Foruden de liberale mente Tolstoj at også de revolutionære demokrater gjorde sig til »fremskridtets« tjenere. På baggrund af deres materialistiske verdensanskuelse opfattede han dem som om muligt endnu mere destruktive overfor bondens livsform og værdier end de liberale, og hans angreb på dem blev desto hårdere. Ligesom Tolstoj i 1905 forholdt sig kritisk til den revolutionære arbejderbevægelse, tog han i begyndelsen af 1860'erne skarpt afstand fra den tids mest konsekvente revolutionære, først og fremmest Černyševskij.

Med sin skole og sit pædagogiske tidsskrift forsøgte Tolstoj at give et alternativt svar på hvad bønderbørnene skulle lære, når de ikke skulle oplæres i de herskende klassers ideologi. Dette svar går ud på at der bør være en langt tættere forbindelse mellem *skolen* og *livet*, således at praksis, de behov og krav der stilles af de umiddelbare livsvilkår, kommer til at afgøre teorien, hvad der skal undervises i. Læreren skal lære af eleverne, og eleverne skal lære det af skolen som de skal bruge i livet. Pædagogisk og delvis også socialt er Tolstojs løsning således ret avanceret og foregriber moderne pædagogiske teorier¹³. Politisk er det derimod en reaktionær løsning. Den opfatter bondens liv som fundamentalt ideelt og fastholder bønderbørnene på forældrenes arbejde, miljø og livsforståelse. Dette fører over til Tolstojs alternativ overfor kapitalismens ødelæggende virkninger.

Samtidig med at Tolstoj yderst præcist registrerer hvad der sker i samfun-

det, benægter han kategorisk udviklingens uafvendelighed. Fra de vesteuropæiske lande, hvor »fremskridtets lov« har hersket - omend kun til gavn for det privilegerede mindretal - vender Tolstoj sig mod *Østen*, hvis »stilstand« sættes op som en mere udbredt og human lov. Kapitalismens fremvoksen bliver dermed et uundværgeligt onde som menneskehedens hurtigst muligt bør befri sig fra ved en tilbagevenden til et statisk bondesamfund hvor enhver lever af sine egne hænder arbejde og i øvrigt bestræber sig på personlig fuldkommengørelse - den eneste lov for fremskridt Tolstoj anerkender.

Tolstojs publicistik fra 1879 til hans død i 1910 kan ses i direkte forlængelse af de »pædagogiske« artikler, som en videreudvikling og politisk udfoldelse af synspunkterne heri på en række forskellige områder. Det forbehold må dog tages, at kapitalismen nu i højere grad analyseres i sin specielle forbundethed med den autokratiske stat end med liberalismen og materialismen.

I *Hvad må der da gøres?* fra 1886 genoptager Tolstoj sin kritik af samfundets opspaltning i antagonistiske klasser. Skønt industriarbejderne nu også henregnes til de arbejdende udbyttede masser har modsætningsforholdet stadig en bestemt accentuering, idet det i en vis udstrækning falder sammen med modsætningen mellem *land* og *by*: landet er forudsætning for byens eksistens, mens byen er det sted hvor intet »nyttigt« produceres, men hvor alt konsumeres. Trods den fundamentale modsætning mellem industriarbejderne og de udbytende klasser er der det fællestræk mellem dem, at begge forholder sig udbytende til bønderne - ganske vist med den væsentlige forskel at arbejderklassen gør det under tvang.

De grundlæggende årsager til udbytningsforholdet ser Tolstoj i *ejendomsretten* og *arbejdsdelingen* som opretholdes ved hjælp af statens organiserede voldsapparat, *hæren*, og som ideologisk legitimeres af *kirken*, *videnskaben* og *kunsten*. Disse institutioner og deres funktion gør Tolstoj derfor op med såvel i *Hvad må der da gøres?* som i en lang række andre afhandlinger og artikler¹⁴. I takt med at Tolstojs samfundskritik således udformes langt mere omfattende og detaljeret, udarbejder han et *program* for overgangen til den samfundstype der fortsat står for ham som ideel, det klasse- og statsløse bondesamfund, baseret på naturalieøkonomi og producenternes frivillige organisering i overskuelige selvforsynende associationer. Tolstoj afviser her den *revolutionære socialismes* vej til at ændre samfundet, fordi han mener at den langt fra at udrydde »volden« vil forøge den. Heller ikke det *parlamentariske* system er for Tolstoj et anvendeligt redskab. Den konstitutionelle stat betragter han ikke som noget fremskridt i forhold til den absolutistiske, når den tilslører forhold som i hvert fald fremtræder åbent her. Gennem almindelig valgret til parlamentet, deltagelse i andre repræsentative organer, retssystemet o.s.v. gør den konstitutionelle stat alle borgere medskyldige og medansvarlige for statsmagtens handlinger, som reelt kun er bestemt af lederens eller nogle få partiers interesser.

Den ikke-voldelige modstand mod staten og dens undertrykkelsesapparater bliver da det eneste adækvate middel for Tolstoj. Dette middel har samtidig den fordel at det forener politik og den nye »rensede« religion som

Tolstoj gør sig til talsmand for: ved at nægte at gøre militærtjeneste opfylder mennesket buddet om ikke at slå ihjel. Ved at nægte at være edssvoren opfylder det buddet om ikke at dømmе. Ved at nægte at betale skat undergraver det de institutioner der opretholder volden i samfundet. Ved ikke at unddrage sig straf for bruddet på statens love opfyldes buddet om ikke at sætte sig op mod det onde med vold.

Tolstojs løsning sigter direkte mod *alle* menneskers, ikke primært mod de undertrykte klassers frigørelse. Derfor appellerer han til den fælles etiske bevidsthed i enkeltindividerne, til de undertrykte om at have tålmodighed, til de herskende om frivilligt at give afkald på deres klasseprivilegier. Hvis begge dele opfyldes mener Tolstoj at hans samfundsideal kan realiseres i Rusland hvor kimen til det allerede er for hånden i bondekommunen.

Tolstojs kritik af det bestående samfund, hans idealsamfund og politiske program kan følgerigtigt betragtes som udtryk for den patriarkalske, naive bondes ideologi. Hvis nogen adels- eller godsejerfraktions ideologi er nærværende i Tolstojs lære, er det kun i den udstrækning den gør fælles sag med bønderne mod kapitalismen - og muligvis i den begrænsning der ligger i at Tolstoj aldrig nåede frem til den *revolutionære* bondes standpunkt. Anderledes stiller problemet sig i de skønlitterære værker.

Modsætningen mellem adelens (eller godsejerens) og bondens ideologi er ikke den centrale i *Krig og fred* (1865-69) - denne må søges på en anden led - men ikke desto mindre er den konstant nærværende i værkets problematik. I *Krig og fred* fortsætter Tolstoj i maskeret form de angreb på kapitalismen, det borgerlige demokrati, liberalismen og de revolutionære demokrater som han indledte i de »pædagogiske« artikler. Med sin historiefilosofi udarbejder han et alternativ til »fremskridtets« historieopfattelse. Iflg. *Krig og fred's* historiefilosofiske betragtninger og konkrete forløb er historien resultatet af massernes bevidsthed og aktion, der sammen med små uberegnelige detaljer og tilfældigheder bliver mere afgørende end store mænds planer. Historiens lovmæssigheder er af samme art som *naturens* - Tolstoj anvender analogier hentet fra mekanikken, fysikken, zoologien - og derfor må Østen, repræsenteret af Rusland, i 1812 med en naturlovs nødvendighed drive den revolutionære bevægelse tilbage, som opstod i Frankrig 1789 (idet Napoleon ses som denne bevægelses direkte arvtager). Kun den der forstår disse lovmæssigheder kan gribe ind i historiens gang eller rettere hjælpe den på vej. Den uforstående udleveres, som Napoleon, til latter og forsmædelse. Gennem den kvietistiske bonde-soldat Platon Karataev sættes denne historieforståelse lig folkets.

Adelen er i *Krig og fred* opdelt i to hovedfraktioner: hof- og embeds- aristokratiet i Peterburg hvis historiefortolkning og verdensanskuelse stort set er identisk med den »franske«, og den ægte russiske Moskva-adel, der i langt højere grad er bundet til sine godser og hvis ypperste repræsentanter, Pierre og Andrej Bolkonskij, gennem en længere udviklingsproces efterhånden når frem til en historiefortolkning der er identisk med »folkets«. »Bonden« leverer således en løsning på Moskva-adelens sjælekvaleriske søgen

efter en »mening« med tilværelsen, men denne løsning får netop kun konsekvenser på det »åndelige« plan, materielt forbliver den en totalt uforpligtende udvej. Adelen kan fortsætte livet på sine godser, ovenikøbet med den glædelige bevidsthed om at være i pagt med bønderne gennem overbevisningen om det materielles betydningsløshed i sidste instans, bevidstheden om at det eneste egentlig »fornødne« er at leve et »retfærdigt« åndeligt liv.

Platon Karataev er i dobbelt forstand den *idelle bonde*. Modsat de utilfredse materialistiske bønder i Bogučarovo, hvis oprør prompte slås ned af en tredje repræsentant for Moskva-adelen, Nikolaj Rostov, er Platon Karataev evigt tålmodig overfor urimeligheder og overgreb, fordi han betragter dem som uvæsentlige i forhold til sit eget rige indre liv. Det er klart at Platon Karataev inkarnerer et bestemt aspekt af en udbredt holdning blandt bønderne, dét der på forhånd afskriver protesten ud fra erfaringen af dens nytteløshed. Men den idealisering som dette aspekt undergår må tilskrives adelens synsvinkel.

I *Krig og fred* sker en udstilling, laterliggørelse og forkastelse af en bestemt adelsfraktion, Peterburg-aristokratiet, dets livsform fjernt fra landet og »folket«, dets historiske rolle og selvforståelse. Mod sætningen mellem den del af adelen som Tolstoj selv tilhørte og bevarede en vis sympati for, Moskvas godsejeradel, og »folket« opløses derimod ved hjælp af godsejeradelens tilnærmelse til »folkets« livsholdning og værdier, vendt mod Peterburg-aristokratiet og »Frankrig«. Henlæggelsen af handlingen til 1805-12 motiverer og sandsynliggør (gennem en bredt anlagt historieforfalskning) hævdelsen af fællesskabet mellem »folket« og den bedste del af adelen.

I den første epilog til *Krig og fred* foretager Tolstoj en skjult aktualiseringsbetragtning af den ideologiske kamp mellem Peterburg-aristokratiet og godsejer/bonde-fronten. Samtidens repræsentanter for Peterburg-aristokratiets »franske« ideologi bliver her de revolutionære demokrater, først og fremmest Černyševskij. Den virkelighedsforståelse, den socialt og seksuelt emancipatoriske holdning som Černyševskij fremlagde i sin politiske roman *Hvad må der gøres?* (1863) identificeres af Tolstoj med den »franske« ideologi, og det underforstås at den stadig må bekæmpes af »Østen«, af gods ejernes og bøndernes *fælles*, ægte russiske værdier, der alene kan hindre kapitalismens og de dermed forbundne ideologiers fremmarch. Teserne fra de »pædagogiske« artikler får således unægtelig en drejning, der viser hvor tæt det »kritiske« sigte ligger på det »reaktionære« - og som illustrerer kompleksiteten i *klasseovergangens* problematik, en kompleksitet som ikke fremgår af Lenins analyser.

Hvor »vilkårene for det russiske liv« i *Krig og fred* fremstilles historisk, er *Anna Karenina* (1875-79) en samtidsroman. Følgelig erstattes »Frankrig« af »England« som centralsymbol på kapitalismen og som prøvesten for alle personernes holdning. Den adelsfraktion der går ind for »England« repræsenteres i romanen primært af Vronskij. På sit gods indfører han industrialiseret stordrift, »amerikanske metoder«, ligesom hans arbejdsform, sprog, vaner og fritidsinteresser er engelsk inspirerede.

Modsætningen til denne fraktion er den halv-feudale, egentlig russiske fraktion, der tager afstand fra industrialiseringen af landbruget, men er ude af stand til at gennemføre et rentabelt alternativ. Denne repræsenteres af Levin. Mellem disse fraktioner og uden direkte forbindelse med omvæltningen på landet svinger embedsadelen, repræsenteret af Karenin og Oblonskij. Også den tvinges imidlertid i romanens forløb til at tage stilling. Oblonskij vælger således at undgå den økonomiske ruin som hans forfaldne gods stiller ham overfor, ikke ved at mekanisere, men ved at alliere sig med kapitalen: han bliver medlem af bestyrelsen for De forenede sydlige jernbaners og bankers Kreditaktieselskab.

Heller ikke bønderne fremstår som en helhed. De to væsentligste resultater af differentieringsprocessen på landet er til stede, på den ene side den prosperende kulak som Levin besøger på sin vej til Svijažkij, på den anden side et af de mere direkte resultater af stordriftens metode, jernbanearbejderen. Den store masse af bønder lever dog i modsætning til alle adelsfraktioner et relativt problemfrit liv, præget af fællesskab, arbejdsglæde og et umiddelbart forhold til det »essentielle«: jorden, kærligheden, troen.

Tolstoj fremstiller således samfundets væsentligste udviklingstendenser, men han gør det naturligvis ikke upartisk. Ligesom i *Krig og fred* foregår der i *Anna Karenina* en kamp mellem to ideologier, hvor den ene er tilknyttet den kompositoriske hovedlinie omkring Anna Karenina/Vronskij-forløbet, den anden hovedlinien omkring Levin/Kitty-forløbet. Vronskij repræsenterer som sagt »England« med alt hvad dette indebærer, og det forhold, at hans og Annas forbindelse fra starten hjem søges af en lille »sort bonde«, en jernbanearbejder, er kun logisk i betragtning af at den moderne industri- og transportarbejder er kapitalismens egentligste produkt.

Hvor forfatterholdningen overfor den »franske« ideologi var gennemført afvisende i *Krig og fred*, er den mere ambivalent problematiserende, ikke overfor den »engelske« ideologi i snæver forstand, men overfor selve Anna/Vronskij-forløbet. Slutningen taler dog sit klare sprog. I og med at Anna Karenina nægter at indgå i en traditionel familiestruktur og umuliggør sammenknytningen mellem seksualiteten og forplantningen foretager hun en tiltægtgørelse af sig selv, konkret kulminerende i selvmordet. Det højere selskabs hykleriske fordømmelse hjælper kun den indre proces på vej, hvis lov er den rene destruktivitet, dens forvandling til dødsdrift. Med selve døds måden, hvor Anna Karenina kaster sig ud foran et tog, knyttes definitivt den forbindelse mellem ren seksualitet og kapitalisme, som antydes romanen igennem, i drømme og i virkeligheden. Ligesom seksualiteten løsrevet fra familien og forplantningen forvandles til dødsdrift, bliver *bonden*, løsrevet fra jorden og i jernets (jernbanernes) tjeneste, dødsvarslende og -bringende.

At gå ind på den kapitalistiske løsning er således dødsensfarligt. Vronskijs ideologiske modpart, Levin, vælger da også efter mange anfægtelser, overvejelser og mislykkede eksperimenter en anden udvej, der betegner en videreførelse af slutpositionen i *Krig og fred*. Nøglen til denne udvej får han af en bonde, hvis »tro« består i at det ikke gælder om at leve for »bugen«, men om

at leve et »retfærdigt« liv for »Gud«. Det moralske fællesskab mellem gods-ejer og bonde sættes dermed atter op som overordnet i forhold til de mate-rielle modsigelser. Dermed legitimeres Levins beslutning om ikke at skifte klasse, ikke at udstykke sin jord til bønderne og selv leve som bonde, men fortsætte livet »som hans fædre og forfædre havde vænnet sig til at leve« (Sobranie sočinenij t. IX, p. 414). Ægteskabet med Kitty var indledningen til denne beslutning, men Levins skrupper får først ende ud fra erkendelsen af det moralske fællesskabs primat.

Bondens synsvinkel er således kun til stede i *Krig og fred* og *Anna Karenina* i den udstrækning den bliver vejledende for eller falder sammen med den anti-kapitalistiske, egentlig russiske godsejers. Først i det øjeblik godseje-ren indoptager »bondens« ideologi løses hans indre og ydre problemer, men det får ikke konsekvenser materielt. Det ideologiske sammenfald motiveres af og bliver udtryk for den *fælles* protest fra de halv-feudale godsejere og bønderne mod kapitalismen, den fælles reaktion på »det nye«.

Tolstojs ideologiske brud i 1879 betegner et opgør med alliancen mellem godsejere og bønder på det grundlag som fremlægges i *Krig og fred* og *Anna Karenina*. Tolstoj indtager herefter ikke godsejerens og bondens synsvinkel, men fortrinsvis bondens. For så vidt som bondens syn på godsejeren hidtil havde været præget af det traditionelle respektfulde forhold til den »gode« herre fra livegenskabets tid, en indordnet sig under de »givne« for-hold, repræsenterer opgøret også et brud i bondens ideologi. Tolstoj opgi-ver aldrig drømmen om det moralske fællesskab, men det skal nu indgås på bondens præmisser, ved at adelen frivilligt overgiver sin ejendom til folket og derved muliggør klassernes fredelige sammensmeltning.

I konsekvens af bruddet undsiger Tolstoj med enkelte undtagelser sin hid-tidige skønlitterære produktion. Adelen og de herskende klasser i det hele taget, fremstår herefter, ikke kun i publicistikken, men også i de skønlitte-rære værker, som én, negativt bedømt blok, i alt væsentligt set udfra den *kritiske* patriarkalske og naive bondes synsvinkel. Tolstoj holder langt fra op med at skrive for de herskende klasser, men han genoptager samtidig en linie han allerede i 1872 var slået ind på med sine læsebøger, ved at produ-cere fortællinger, dramatik og enkle udlægninger af sine synspunkter hen-vedt direkte til bønderne. At denne definitivt forpligtende klasseovergang heller ikke var uden sine problemer vidner Tolstojs biografi klarere om end hans skrifter¹⁵.

Denne skitsering af udviklingen i Tolstojs verdensanskuelse som resultat af en stadig kamp mellem to ideologier er hverken udtømmende eller tilstræk-keligt dokumenteret. Men den viser på et enkelt område hvordan en bearbejd-ning af Lenins teser er forudsætning for en mindre generel og mere tekstnær anvendelse. Tolstojs ideologi var ingen monolitisk enhed og kan ikke behand-les som sådan. Bestemte klassefraktioner, både indenfor godsejeradelen og bønderne, bestemte traditionsbundne forudsætninger gjorde sig hele tiden gældende under udarbejdelsen af denne ideologi og blev determinerende for dens modsigelser og begrænsninger.

V Fra teori til ideologi

Lenins artikler om Tolstoj har haft og har stadig meget stor betydning for sovjetisk litteraturteori og kulturpolitik. Dels betegner de en videreudvikling i forhold til den tidligere marxistiske kritik. Dels udgør de - sammen med artiklen *Partiorganisation og partilitteratur* fra 1905 - det mest kondenserede og sammenhængende udtryk for Lenins holdning til litteratur og kritik og er som sådant i vid udstrækning blevet normgivende, på linie med Lenins teori på mange andre områder. At artiklerne siden 1920'erne har været højt vurderet er ikke ensbetydende med en uforanderlig fortolkning. En skitsering af den »officielle« ideologis skiftende vurderinger af Tolstoj i sammenhæng med de forskellige aspekter af Tolstoj-artiklerne der har fungeret som støttemateriale, kan derfor være ganske sigende i forhold til udviklingen i det sovjetiske samfund siden 1917.

Blandt de kritikere der i 1920'erne søgte at arbejde på den historiske materialismes grundlag dominerede en total forkastelse af Tolstoj ud fra en blanding af en ideologikritisk og en »vulgærsociologisk« læsning, der dels baserede sig på Plechanov, dels på Lenins hævde af den tolstojske ideologi som et historisk overvundet fænomen (sidste artikel)¹⁶. Lunacarskij, der i 1924 havde opfordret til kamp mod tolstojanismen ud fra en forståelse af dens relative styrke, gav i 1928 den første sammenhængende analyse af Tolstoj-artiklernes problematik (*Lenin om Tolstoj, Krasnaja Panorama* nr. 36, 1928). Heri pointeres nødvendigheden af at se artiklerne som en helhed fremfor at anvende partielle synspunkter, og artiklerne karakteriseres ikke som udtømmende, men som retningsgivende. På baggrund af Lenins »afbaltede« vurdering polemiserer Lunacarskij mod fornægtelsen af Tolstojs aktuelle betydning. En lignende, kritisk forarbejdende holdning kendetegner bidragyderne til den vigtige Tolstoj-antologi som udkom i 1928 (*Om Tolstoj, M. L.*) Panov, Friče, Martynov¹⁷.

Med 1930'erne fastlægges en bestemt vurdering af Tolstoj og en bestemt udlægning af Lenins artikler, som bliver dominerende til først i 50'erne. Indstiftelsen af den »socialistiske realisme« som adækvat norm for kunstproduktion under proletariats diktatur betyder et stop med øjeblikkelig virkning fra Forfatterkongressen 1934 for 20'ernes utallige mere eller mindre vellykkede eksperimenter med henblik på at skabe en »proletarisk« kunst. Den førrevolutionære »kritiske« realismes ubestridte førstemand, Tolstoj, bliver nu anvendelig som en art »teknisk« model for den »socialistiske realisme« i kraft af sine brede samfundsskildringer, sin indtrængen i »sjælens dialektik« (Černyševskijs udtryk) og sine værkers umiddelbare forståelighed og appel. Samtidig overskygges Tolstoj naturligvis af Gor'kij, der bliver den »socialistiske realismes« mest direkte inspirator.

Lenins hævde af litteraturens *partiskhed* i *Partiorganisation og partilitteratur*, der konkret var rettet mod menchevikkernes udnyttelse af partiets navn til fordel for fraktionens synspunkter, fortolkes nu som partiets

uindskrænkede *kontrol* over skønlitteratur og kritik i flot abstraktion fra den historiske sammenhæng der betingede tesen. Tilsvarende tages *genspejlingsbegrebet* til indtægt for periodens specielle udformning af den »socialistiske realisme« doktrin: når den »socialistiske realisme« genspejler socialismens opbygningsfase, må den som sit hovedtema have arbejdet og de mennesker der opbygger socialismen (og ikke sådanne kræfter i samfundet der modvirker dette), den må være »optimistisk« fordi proletariatet vil sejre (i modsætning til den borgerlige kunst der qua borgerlig er pessimistisk), den må være »patetisk«, »romantisk« og »heroisk« da den viser det nuværende samfund i det kommunistiske samfunds perspektiv (hvor den borgerlige kunst er ensbetydende med »forfald og forrådnelse«)¹⁸.

Lenins teser og begreber er naturligvis ikke i sig selv uskyldige, men det må bemærkes at den stadige vilje til udvikling og problematisering som udmærker hans teori glimrer ved et totalt fravær i Ždanovs fortolkning. Når der samtidig dispenseres fra en forståelse af de historiske betingelser er vejen banet for den udvandede dogmatisering som Ždanov er en typisk repræsentant for.

I perioden 1936-46 sker en opblæsning af den kritiske realismes betydning under devisen »proletariatet må ikke isoleres fra sin kulturelle arv« (Rozenal' 1936, p. 147. I den sammenhæng tilkendes Tolstoj en helt umiddelbar aktualitet. Den kritiske realismes væsentlighed motiveres som venteligt med Engels' analyse af Balzac og Lenins af Tolstoj. Det centrale i analyserne er nu, stadig i flg. Rozenal', at realismen, »den kunstneriske metode« har vist sig i stand til at besejre klassetilhørsforhold og ideologi i en grad der har elimineret enhver væsentlig modsigelse indenfor værkerne: »et ægte talent kan ikke lade være med at være realist.« (Rozenal' 1936, p. 72). Dermed foretages endnu en reduktion af Lenins teser i Tolstoj-artiklerne, hvor modsigelsen mellem det »ideologiske« og det »realistiske« generelt ses som et spil i værket, men hvor Rozenal' naturligvis alligevel ved partialcitering kan hente belæg for sit synspunkt.

Vurderingen af den kritiske realisme får i perioden efter 2. Verdenskrig en speciel drejning idet nu kun den *nationale* kulturelle arv sættes højt, mens ethvert forsøg på sidestilling af den vestlige tradition med den russiske afvises som »løgnagtigt, antidenskabeligt og kosmopolitisk« (Rjurikov 1953, p. 323). Også denne holdning kan påberåbe sig Lenins røde stempel - Lenin har i en samtale med Gor'kij, refereret af denne, udtalt at ingen i Vesten kan måle sig med Tolstoj. Internationalisten Lenin nærrede ikke mange illusioner om det russiske folks specielt fortræffelige egenskaber; men partialciteringen kan fejre triumfer.

I denne periode forberedes også udarbejdelsen af den bog der i forskellige reviderede udgaver i 50'erne og 60'erne kommer til at indtage pladsen som autoritativt standardværk om Lenins litteratursyn: B. Mejlach's *Lenin og den russiske litteraturs problemer*. Mejlach's værk (her refereres til 1970-udgaven) udmærker sig ved med gennemført grundighed at indplacere alle Lenins artikler og udsagn i deres historiske sammenhæng. Det betegner således et

opgør med partialciteringens metode og en genindsættelse af et helhedssyn kombineret med en historisk synsvinkel. Samtidig fører det til en konsolidering dels af den Tolstoj-tolkning hvis hovedtese er at de kritiske eller »stærke« sider hos Tolstoj i flg. Lenins testamentering er proletariatets »arv« og derfor mere betydningsfulde end de »svage« sider. Dels af den Lenintolkning der hævder en fundamental identitet mellem *Materialisme og empiriokriticisme* og Tolstoj-artiklerne, hvor disse bliver et eksempel på anvendelsen af genspejlingsbegrebet som det defineres i *Materialisme og empiriokriticisme*. Mejlach holder sig dermed på det forklarende plan og afskærer sig fra produktiv teoretisk videreudvikling. Og forklaringerne er ikke teoretisk bæredygtige.¹⁹

Hverken Tolstoj eller Lenin spiller nogen større rolle i den revidering af den »socialistiske realisme« der satte ind efter 1953 og som resulterede i en langt bredere fortolkning af dennes metode i et opgør med heroiseringen af arbejdet, det overoptimistiske perspektiv, konfliktløsheden - kort sagt modsætningen mellem virkeligheden som den var og som den idealiseredes. Revideringens fortalere foretager ikke nogen nedvurdering af Tolstoj - tværtimod indgår refleksioner over det forhold at klassikerne er langt mere læste og populære end samtidens egne forfattere i deres motivering for revideringens nødvendighed (f.eks. hos Ęrenburg: *Om forfatterens arbejde*, 1953). Men Lenin indtager en noget tilbagetrukket position i denne sammenhæng. Denne »mangel« illustrerer at anvendelsen af Lenins teori gennem en praksis der efterhånden har etableret sig primært er forbeholdt mere »officielle« ideologer, og demonstrerer hvordan teorien fra at være en anspore for kritisk selvstændig tænkning er reduceret til en reel hæmsko for videreudvikling.

Selv om den »officielle« opfattelse af Tolstoj og Lenins artikler om ham kun udgør et yderst begrænset materiale, og selv om der her kun er medtaget en meget lille, omend repræsentativ, del af dette materiale, er det dog påfaldende hvor præcist ændringen af politiske signaler, der igen bunder i økonomiske og verdenspolitiske forandringer, giver sig udslag i det. Den officielle del af det ideologiske apparat (og vel at mærke kun den; der er skrevet mange fremragende værker om Tolstoj og Lenin i Sovjetunionen) fungerer så tydeligt uden den relative autonomi der som oftest kendetegner de ideologiske apparater under det borgerlige demokrati, at forbindelsen til politikken og økonomien klart træder frem.

Med baggrund i Charles Bettelheim's historiske skitse fra *Remarques théoriques* skal en relatering derfor forsøges.²⁰ 1920'ernes uafklarede økonomiske og politiske situation, hvor der eksisterer en statskapitalistisk og en privatkapitalistisk sektor overfor »en bondeøkonomi uden godsejere«, d.v.s. en lille vareproduktion der modsat stats- og privatkapitalismen er i stand til at reproducere sig uden særlige vanskeligheder, og hvor der foregår en politisk kamp i partiet om hvilken industrialiseringsmodel der skal forsøges, modsvares af en eksperimenterende åbenhed på det ideologiske område, hvor forskellige retninger brydes under udformningen af en kulturpoli-

tik, der stemte med den politiske og økonomiske omvæltning i samfundet - og hvor man på litteraturteoriens område sjældent forholder sig ganske ukritisk til Lenin.

I sammenhæng med industrialiseringen, der blev gennemført ved ekspropriering af og tvangsforanstaltninger overfor bønderne, sætter partiet ideologisk en fuldstændig monolitisk linie igennem. Under denne fase udnyttes Lenins autoritet til det yderste for at sikre liniens gennemslagskraft og legitimere den, og dermed begynder den udvandrings- og dogmatiseringsproces som efterhånden fører Lenins teori ad absurdum. Denne proces fortsætter i folkefrontens periode (1936-46) med den konsekvens, at klasse- og ideologibegrebet elimineres og »realismen« står tilbage som det progressive anti-fascistiske borgerskabs og proletarietets fælles arv. Omvendt ledsages folkefrontspolitikkens sammenbrud under den kolde krig (1947-53) og genopbygningsfasen efter 2. Verdenskrigs ødelæggelser af en videreførelse af den ideologiske linie fra den første industrialiserings fase kombineret med en ekstrem nationalisme.

Hele perioden 1936-53 domineres økonomisk af hvad Bettelheim kalder »overgangsstrukturerne«, selv om betingelserne for en ny dominerende produktionsmåde, nemlig den statskapitalistiske, faktisk blev skabt fra 1928-36. Efter 1953 sker »den fremadskridende og modsætningsfyldte sløjfning af det tidligere overgangssystem« (Bettelheim 1970, p. 200), og statskapitalismen stabiliseres. Denne »sløjfning« modsvares ideologisk af det såkaldte »tøbrud«, hvorunder Lenins betydning som autoritet mindskes. At den atter tager til fra midten af 60'erne vidner kun om processens »modsigelsesfyldte« karakter.

Med denne noget skematiske skitse er det ikke meningen at bagatellisere de kolossale problemer som Sovjet-staten stod overfor på ethvert trin i sin udvikling - men derimod nok at problematisere nogle af de valgte løsninger, både på det økonomiske, det politiske og det ideologiske område. Samtidig har jeg med eksempel i den brug der i Sovjetunionens senere udviklingsfaser er blevet gjort af Lenin, henholdsvis Tolstoj, villet vise, hvor tydeligt den ideologi der er skabt til at legitimere, i virkeligheden sladrer om sit eget misbrug, når den relateres til de økonomiske og politiske løsninger - og ikke mindst til sin egen revolutionært teoretiske oprindelse.

NOTER:

1. i *Tolstoj i Marx*, Sobranie sočinenij t. 1, Moskva 1963, p. 290.
2. Lenins udtryk i *Ejendommeligheder ved marxismens historiske udvikling* (dec. 1910), Udvalgte Værker bd. 5, Tiden 1950.
3. Ang. kildemateriale til 1905-revolutionen, se *Dokumenty i materialy I-II*, Moskva 1955.
4. For en analyse af Stolypins »symbolske« betydning, jvf. Lenin: *Stolypin og revolutionen*, Udvalgte Værker bd. 5, Tiden 1950.

5. Dette ville forudsætte en grundig analyse af *Materialisme og empiriokriticisme*, en omfattende inddragelse af *De filosofiske hæfter*, samt af Hegel, Feuerbach og Marx. Til diskussionen herom se f.eks. Althusser: *Lénine et la philosophie*; *Marx & Lénine devant Hegel*, Paris 1972; Dominique Lecourt: *Une Crise et son Enjeu*, Paris 1973; Alfred Schmidt: *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*, Frankfurt 1972; Karl Korsch: *Marxismus und Philosophie*, Frankfurt 1972.
- En kvalificeret kritik af Lenin og Korsch giver Flemming Hviid Nielsen i sin *Redegørelse for Lenins erkendelsesteori, den historiske sammenhæng den er formuleret i samt Karl Korsch' kritik af den*, manus. 1973.
6. Jvf. også *Revoljucionnaja demokratičeskaja diktatura proletariata i krest'janstva*, *Polnoe sobranie sočinenij* t. 10, Moskva 1967.
7. Mejlach fremhæver således jubilæet som en enestående begivenhed til belysning af forholdet mellem litteratur og politik:
- «I stridighederne og diskussionerne omkring Tolstojs person og værk fremstod som aldrig før linierne i de forskellige klassers litteraturpolitik, de krav som forskellige klasser og sociale grupper stillede til litteraturen.» (Mejlach, 1970, p. 331)
8. En mere udførlig fremstilling af disse problemer findes i min artikel om Plechanov, *Chronika* nr. 5-6, 1970.
9. Tolstojs Weltanschauung und ihre Entwicklung, Stuttgart 1902. På dette tidspunkt havde også Mehring og Kautsky skrevet artikler om Tolstoj.
10. Disse sammenhænge og forholdet mellem Lenins litteraturteoretiske og erkendelsesteoretiske skrifter behandles udførligt af Leif Søndergård Andersen i *Lenins genspejlingsbegreb*, *Chronika* nr. 7, 1971. Jeg er dog ikke enig med Søndergård om at glidningen i Lenins vurdering fra første til sidste artikel skyldes den borgerlige Tolstoj-tolkningsdominans i 1911. Forklaringen er snarere at oppositionen mod zarismen atter begyndte at manifestere sig og dermed aktualiserede en betoning af det *brud* med tolstojanismen som 1910 repræsenterede. Således skriver Lenin i *L. N. Tolstoj og hans epoke*:
- »Man må ikke glemme Marx' dybsindige bemærkning om at betydningen af de kritiske elementer i den utopiske socialisme »forholder sig omvendt proportionalt til den historiske udvikling.« (LLI p. 235).
- Det må i øvrigt bemærkes at min grundlæggende synsvinkel er en anden end Søndergårds, idet jeg ikke mener det er berettiget at opfatte Lenins artikler om litteratur som »fragmenter af en litteraturteori«. Hvad denne divergens indebærer fremgår konkret af nærværende artikel i dens helhed.
11. I sit essay *Lénine, critique de Tolstoj*, 1970, gør Pierre Macherey udmærket rede for problematikken omkring Lenins metode. Selv om jeg ikke er enig med Macherey i alle detaljer er en del af de følgende betragtninger i et vist omfang baseret på hans iagttagelser.
12. Det fremgår af sammenhængen at Tolstoj udelukkende tænker på bønderne der producerer med eget forbrug for øje, og ikke inddrager lønarbejderne i den udbyttede kategori.
13. Det gælder også dens praktiske udformning. Eleverne kunne selv bestemme hvor længe de ville være i skole, hvilke emner der skulle tages op og hvordan. Lærernes funktion blev snarere rådgivende end direkte styrende. Spørgsmål og kritik blev aldrig afvist, men taget op til fælles drøftelse. Der blev ikke givet lektier for, alt arbejde foregik på skolen. Traditionel overhøring og eksamen betragtedes som inadækvate evalueringsmetoder. Undervisningen var gratis. Jvf. herom *Jasno-poljanskaja škola za nojabr' i dekabr' mesjacy og Komu u kogo učit'sja pisat'*, *krest'janskim rebjatjam u nas, ili nam u krest'janskich rebjat?*, *Jubilejnoe izdanje* t. 8, M-L. 1928-58.
14. Blandt de vigtigste kan nævnes *V čem moja vera?* (1884), *Čto takoe iskusstvo?* (1897), *Rabstvo našego vremeni* (1900).

15. I 1882 overdrog Tolstoj sin ejendom til sin hustru Sof'ja Andreevna og boede herefter som »gæst« hos hende. Sof'ja Andreevna fik udgiverrettighederne til det hidtidige forfatterskab, mens reproduktionen af Tolstojs værker efter 1882 blev frigivet. Skønt Tolstoj iflg. denne ordning formelt var besiddelsesløs bestod der dog stadig en vis modsigelse mellem de privilegier han nød på Sof'ja Andreevnas gods og de vilkår som størstedelen af befolkningen levede under. Denne modsigelse søgte han at løse ved at gå hjemmefra i 1910. Elleve dage senere døde han på jernbanestationen i Astapovo.
16. Den såkaldte »vulgærsociologi« fik sit navn af sine kritikere der angreb dens udøvere (f.eks. Pereverzev, Friče) for en ureflekteret tilknytning til Plechanov-traditionen og som følge heraf en tendens til kortslutninger i spørgsmålet om forholdet ideologi-klasse. Jvf. herom N. I. Azarova: *Leninskie stat'i o Tolstom i kritika 20-ch godov, Jasnopoljanskij sbornik*, Tula 1970.
17. I samme antologi genoptrykkes Lenins artikler foruden Aksel'rods, Plechanovs og Rosa Luxemburgs; også Lunačarskij var bidragyder. I forvejen var tre af Lenins artikler genoptrykt og udgivet i pjeceform i 1925.
18. Citaterne er fra A. A. Ždanovs tale på forfatterkongressen 1934: [*Sovjetlitteraturen - verdens mest idérige og progressive litteratur*]. *Marxistisk litteraturteori*, red. Leif Søndergård Andersen, Kbh. 1973. Der citeres ikke direkte fra Lenin i denne tale, selv om han selvfølgelig nævnes sammen med Marx, Engels og Stalin. Det »leninistiske« grundlag er imidlertid i orden som det fremgår af en række andre udsagn, f.eks. flg.:
- I denne artikel [*Partiorganisation og partilitteratur*] fremlægger Lenin alle de principper som udviklingen af vores sovjetiske litteratur er baseret på. (cit. efter A. S. Mjasnikov: *Za bol'sevistskiju partijnost' v literaturovedenii*, Moskva 1948, p. 6).
19. Eksempler på tilsvarende tolkninger er: V. R. Ščerbina: *Problemy literaturovedenija v svete nasledija V. I. Lenina*, Moskva 1971; M. M. Verchovskaja: *Sovremennoe značenie rabot V. I. Lenina o Tolstom, Jasnopoljanskij sbornik*, Tula 1970.
20. En periodisering af den sovjetiske udvikling siden 1917 giver ikke sig selv, men må først udarbejdes, med mindre man accepterer den officielle sovjetiske selvforståelse, hvor den ene fem-årsplan (efter NEP-perioden) lægges på den anden som led i opbygningen af socialismen der på 21. partikongres i 1961 erklæres for et opnået stadium. I konsekvens af at antagonistiske klasse modsætninger nu anses for overvundne, erstattes »proletariatets diktatur« af »hele folkets stat«, og de følgende fem-årsplaner forstås som led i opbygningen af kommunismen.

Overfor denne opfattelse af udviklingen hævder Bettelheim i *Remarques théoriques* (i forlængelse af flere andre artikler og bøger, f.eks. *Calcul économique et formes de propriété*, Maspero, Paris 1971), at der i Sovjetunionen nok har eksisteret *ansatser* til en *socialistisk* organisering af produktionen, men at disse ansatser af en lang række grunde forblev uudviklede, og at en anden organisering af produktionen efterhånden satte sig igennem som dominerende, nemlig den *statskapitalistiske*. Under statskapitalismen gør kapitalismens fundamentale økonomiske love sig fortsat gældende, men styres og reguleres af en statsplan. Dette giver sig naturligvis også udslag socialt, politisk og ideologisk. Således vil der stadig være klasser (og dermed udbytning) under statskapitalismen, selvom udbytningsforholdet antager andre former. En »kollektiv kapitalist«, repræsenteret af virksomhedsledere og centralt placerede personer indenfor parti- og statsapparat, kan »på samfundets vegne« disponere over den merværdi som stadigvæk udpresses af arbejderklassen. Det politiske og ideologiske liv vil i hvert fald i de første faser være stærkt centraliseret for at kunne opretholde og legitimere disse forhold. Den absolutte kontrol over politikken og ideologien er påkrævet så længe det statskapitalistiske system ikke fremtræder åbent, men konstant forklæres som noget andet end dét, det er, nemlig som socialisme og kommunisme.

Foruden Bettelheim må også Rita di Leo nævnes som en af de teoretikere der mest overbevisende har gjort rede for statskapitalismens opkomst og udvikling i Sovjetunionen (i *Die Arbeiter und das sowjetische System*, Trikont, München 1973).

Litteraturliste:

- V. I. Lenin: *Udvalgte Værker* 1-12, Tiden Kbh. 1949-53.
 V. I. Lenin: *Polnoe sobranie sočinenij* t. 10, 11, 13, 17, 18, 19, 20, Moskva 1960-68.
- V. I. Lenin: *V. I. Lenin o literature i iskusstve*, Moskva 1967.
 L. N. Tolstoj: *Sobranie sočinenij* 1-XX, Moskva 1960-65.
 L. N. Tolstoj: *Jubilejnoe izdanie* 1-90, Moskva-Leningrad 1928-58.
- Abendroth, Wolfgang: (1969) *Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung Frankfurt a.M.*
- Agger, Gunhild: (1970) *Plechanov, Chronika* no. 5&6.
 Aksel'rod, L.I.: (1902) *Tolstois Weltanschauung und ihre Entwicklung*, Stuttgart.
- Althusser, Louis: (1969) *For Marx*, Kbh.
 Althusser, Louis: (1972) *Lénine et la philosophie suivie de Marx et Lénine devant Hegel*, Paris.
- Andersen, Leif Søndergård: (1971) *Lenins genspejlingsbegreb, Chronika* no. 7.
 Andersen, Leif Søndergård: (red.) (1973) *Marxistisk litteraturteori*, Kbh.
 Bettelheim, Charles: (1970) *Remarques théoriques, Problèmes de planification* 14.
- Dmietriev, Ėjmontova: (red.) (1970) *Chrestomatija po istorii SSSR 1861-1917*, Moskva.
- Friče, V. M.: (1928) *O Tolstom*. Literaturno-kritičeskij sbornik, Moskva-Leningrad.
- Friče, V. M.: (1929) *L. N. Tolstoj*. Sbornik statej, Moskva.
 Fridlender, G.: (1960) *V. I. Lenin i estetičeskoe nasledie K. Marxa i F. Engelsa, Russkaja Literatura* 2.
- Korsch, Karl: (1972) *Marxismus und Philosophie*, Frankfurt a.M.
 Kuprijanova, E. N. (1961) *Značenie leninskoj periodizacii osvoboditel'nogo dvizenija dlja izucenija i periodizacii russkoj literatury XIX veka, Problemy realizma russkoj literatury XIX veka*, red.: B. I. Bursov, Moskva-Leningrad.
- Lecourt, Dominique: (1973) *Une crise et son enjeu*, Paris.
 Lomunov, K. N.: (1972) *Lenin čitaet Tolstogo*, Moskva.
 Lukacs, Georg: (1970) *Lenins tankevärld*, Örebro.
 Lukacs, Georg: (1969) *Russische Literatur, Russische Revolution*, Neuwied, Berlin.
- Lunačarskij: (1963) *Polnoe sobranie sočinenij* t. I, Moskva.
 Luxemburg, Rosa: (1934) *Stat' i o literature*, Moskva, Leningrad.
 Macherey, Pierre: (1970) *Lénine, critique de Tolstoj, Pour une théorie de la production littéraire*, Paris.

- Madsen, Peter: (1970) *Litteraturforskningens interesse, 60'ernes danske kritik*, red. Søren Schou, Kbh.
- Mehring, Franz: (1963) *Gesammelte Schriften*, Bd. 12, Berlin.
- Mejlach, B.: (1970) *Lenin i problemy russkoj literatury XIX- načala XX vv.*, Leningrad.
- Plechanov, V. I.: (1958) *Izbrannye filosofskie proizvedenija t. V.*, Moskva.
- Rjurikov, B.: (1953) *Literatura i žizn'*, Moskva.
- Rozental', M.: (1936) *Protiv vul'garnoj sociologii v literaturnoj teorii*, Moskva.
- Steffensen, Ejgil: (1973) *Nyere russisk litteraturkritik*, Kbh.
- Trockij, L.: (1969) *Litteratur och revolution*, Halmstad
- (1970) *Jasnopoljanskij sbornik*, Tula.
- Erenburg, I.: (1965) *Sobranie sočinenij*, t. 6, Moskva.